

польських селах українців, як правило, розпорошували по 2–3 родини (без права повернення додому) [5, с. 153]. А в 1944–1947 рр. жертвами переселенських акцій стало щонайменше 220–228 тисяч холмщаків та підляшан [14, с. 160]. У результаті цієї операції за межами України залишилися землі Холмщини, Підляшшя і Лемківщини загальною територією 19,5 тисяч квадратних кілометра. Провівши операцію «Вісла», зауважує О. Ю. Малиновська, поляки позбавили українців аргументів для претензій на ці території в майбутньому. Таким чином, можемо констатувати, що через непродуману політику Російської імперії територія Холмщини була втрачена спочатку для Російської імперії, а згодом – і для України.

Список використаних джерел:

1. Іванова І. С. Політика Української Центральної Ради щодо Холмщини і Підляшшя при визначенні кордонів України (1917–1918 рр.) / І. С. Іванова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія право. Випуск 23. – Частина I, том 1. – С. 19–55.
2. Каретниковъ С. М. Холмская губернія. Географическо-историческій очеркъ / С. М. Каретниковъ. – Лубны : Типографія Б. З. Дубинского, 1913. – 245 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, (1914–1920): в 4 ч. / Д. Дорошенко. – 2. вид. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 543 с.
4. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна [Електронний ресурс] / М. Грушевський. – Режим доступу : http://ukrstor.com/ukrstor/grusewskij_awtofed.html
5. Ліпкан А. Г. Українське питання в радянсько-польських стосунках 20-50-х років ХХ ст.: військово-історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.2 / А. Г. Ліпкан; Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2003. – 221 с.
6. Третій універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://constituanta.blogspot.com/2011/03/i-1917_07.html
7. Ешпанов В. С. Отношения между Советской Россией и Украинской Народной Республикой (октябрь 1917 г. – март 1918 г.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / В. С. Ешпанов; Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1998. – 169 с.
8. Дацків І. Б. Українська дипломатія (1917–1923 рр.) у контексті світової історії. Монографія / І. Б. Дацків. – Тернопіль, Крок, 2013. – 621 с.
9. Малиновська О. Ю. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України: дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / О. Ю. Малиновська; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 215 с.
10. Капелюшний В. П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): історіографія: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / В. П. Капелюшний; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 511 с.
11. Галицька-Дідух Т. В. Східна Галичина і Ризька мирна конференція (1920–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Галицька-Дідух; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 183 с.
12. Кучер В. Радянсько-польська війна (вересень – жовтень 1939 р.): новий погляд на проблему / В. Кучер // 60-річчя визволення України від фашистських загарбників: внесок українського народу в перемогу над фашизмом у роки Другої світової війни: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 27 жовтня 2004 р. / Укл. І. І. Дробот, П. М. Чернега, Л. Л. Макаренко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – С. 9–26.
13. Андрощук О. В. Адміністративно-територіальні зміни в УРСР: плани, втілення, наслідки (друга половина 40-х – 60-ті роки ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Андрощук / НАН України; Інститут історії України. – К., 2004. – 242 с.
14. Савчук О. А. Свої серед своїх. Депортації українців з Холмщини й Підляшшя у 1944–1947 рр. – Монографія / О. А. Савчук. – Луцьк : Спд Гадяк Жанна Володимирівна. – 2012. – 240 с.

** Губань Радим Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.*

УДК 340

Ольга Ключкей *

МОРАЛЬ У ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ГЕРБЕРТА ГАРТА

Стаття присвячена аналізу ролі моралі у правовій концепції Герберта Гарта. Розглянуто поняття справедливості, критерії розмежування моральних зобов'язань з іншими формами суспільних правил поведінки.

Ключові слова: позитивізм, мораль, справедливість, право, моральні зобов'язання.

Ключей О. М. Мораль в правовій концепції Герберта Гарта.

Стаття посвячена аналізу ролі моралі в правовій концепції Герберта Гарта. Розглянуті поняття справедливості, критерії розграницення моральних обов'язків з іншими формами суспільних правил поведінки.

Ключевые слова: позитивизм, мораль, справедливость, право, моральные обязательства.

Kliuchkei O. M. Morality in the legal concept of Herbert Hart.

The article deals with the role of morality in the legal concept of Herbert Hart. Considered the notion of justice, criterias of distinction between moral obligations with other forms of public rules of conduct.

Keywords: positivism, morality, justice, law, moral obligations.

Відповідно до загальноприйнятої думки вважається, що правовий позитивізм критично ставиться до моралі у правових відносинах та визнає лише волю та логіку законодавця у процесі створення норм права. Можливо, така теза і мала право на існування на зорі формування теорії позитивізму, проте вже із середини минулого століття намітилися тенденції явного послаблення критичного ставлення до самого поняття моралі у середовищі позитивістів. Безумовно, що основна заслуга розвитку цього процесу належить Герберту Гарту [1, с. 1035]. Всесвітньо відомий англійський філософ права був прихильником теорії позитивізму. Саме завдяки новаторському підходу до розуміння права та закону його теорія стала провідною у країнах Заходу.

На сьогодні, враховуючи популярність поглядів Гарта, практика досліджень його теорії дуже поширена як у країнах Європи, так і в Сполучених Штатах. Серед дослідників наукової спадщини Гарта варто відзначити Вільяма Старра, Роберта Молеса, Роберта Саммерса, Івза Керона, Джона ван Дорена, Ніколу Лейсі, Дебру Дваєр, Тоні Гоноре, Фредеріка Шауера та інших. Серед російських науковців роботи Герберта Гарта були, зокрема, досліджені М. Касаткіним. Особливу увагу науковців привертають дебати Гарта з іншими філософами права такими, як Дворкін, Фуллер та Девлін.

Метою статті є висвітлення поглядів Герберта Гарта на мораль та її взаємозв'язок із нормами позитивного права.

Позитивне право (або закон – *ius*), позитивна мораль (або *mos*), включно з принципами, що формуються на їх основі, є нерозривно пов'язаними частинами одного цілого [2, с. 13]. Хоча у той же час Остін дотримувався думки, що право та мораль необхідно чітко розділяти. Герберт Гарт критикував відповідні положення теорії Джона Остіна. Практичне значення підходу Гарта до трактування закону та саме визнання ним взаємозв'язку закону та моралі полягає у тому, що завдяки цим науковим доробкам можна якісно зменшити конфліктність протиставлення держави суспільству та держави особі. Питанню моралі та її співвідношення із справедливістю і законами присвячені два розділи основної праці Герберта Гарта «Концепція права».

Протилежністю теорії позитивного права є теорія природного права, відповідно до якої мораль виступає мірилом доцільності існування тієї чи іншої правової норми. Гарт дотримувався думки, що природне право є емпіричним. Базисом його позиції виступала теорія, згідно з якою людській природі притаманно вірити у прописні істини. Прописною істиною Гарт вважав твердження про те, що переважна більшість людей наділені волею до життя та намагаються вижити за будь-яких обставин, тобто, що людина віддає перевагу життю, а не смерті. Отже, якщо людина прагне вижити, то очевидно, що необхідно створити умови для такого виживання, які будуть забезпечені не лише матеріальними чинниками, але і відповідними соціальними нормами правового характеру. Проте, на думку Гарта, існування норм права безумовно є виправданим не лише з точки зору забезпечення й охорони прав людини, як своєрідного бажання вижити, але і їх чіткою логічністю, що може йти у розріз із бажаннями індивіда, проте забезпечує його виживання [3, с. 684]. Відповідно, Гарт логічно обґрунтовує існування моралі та її подальший вплив на формування правових норм.

Право є мистецтвом добра і справедливості – давньоримський вислів, що визначає мету існування права. Справедливість виступає критерієм оцінки закону. Закон може бути справедливим або не справедливим, рішення, прийняте на підставі закону, може бути справедливим або не справедливим. Гарт робив висновок, що в структурі ідеї справедливості є певна складність. Можна сказати, що вона складається з двох частин: однакості або постійної властивості, висловленої в заповіді «трактувати однакові випадки однаково», та непостійного або мінливого критерію, який застосовується у визначенні однаковості чи відмінності випадків для тієї чи іншої конкретної мети [4, с. 159].

Гарт відзначав: «Справедливість є однією зі складників моралі, що з самого початку стосується не індивідуальної поведінки, а способів, у які трактуються класи індивідів. Саме це надає справедливості її особливої доречності в критиці права та інших державних або соціальних інститутів. Вона є найбільш громадською й найбільш правовою з усіх чеснот. Однак принципами справедливості не вичерпується ідея моральності, і не кожна критика права, що спирається на моральні засади, диктується вимогами справедливості. Закони можна засуджувати як погані з погляду моралі лише тому, що вони вимагають від людей тих чи інших дій, які вона їм забороняє, або тому, що вони змушують людей утримуватися від вчинків, обов'язкових з погляду моралі» [4, с. 166]. Отже, звертається увага на те, що мораль є оціночною категорією, її межі практично не визначені, більше того, навіть у одному суспільстві можуть існувати взаємовиключні норми моралі або ж певна категорія людей не буде їх визнавати за обов'язкові. Герберт Гарт зазначає, що норми моралі є своєрідним, хоча і не унікальним у цій характеристиці, явищем, яке не є результатом свідомого людського рішення, на відміну від закону. Логічно припустити, що норми моралі виникали внаслідок суспільної взаємодії спочатку у вигляді внутрішньої оцінки поведінки людини, а вже згодом набули статусу норм, що визначають поведінку суб'єкта.

У свою чергу, норми моралі не є незмінними, безперечно, що зміна моральних орієнтирів є багаторічним процесом, що вимагає значних суспільно значущих подій. Проте це не означає, що закон не може жодним чином вплинути на таку зміну. Відповідно до поглядів Гарта, прийняття того чи іншого закону, який визнає законною поведінку, яка у минулому вважалася аморальною, може у подальшому призвести до зміни норм моралі, що регулювали це питання. Цю тезу можна легко проілюструвати на прикладі прийняття законів щодо легалізації деяких препаратів наркотичної дії у ряді країн, тобто, чергове підтвердження дієвості так званої теорії «вікна Овертона».

Гарт дав високу оцінку дуалістичній концепції моралі, автором якої був професор Фуллер. Відповідно до даної концепції розрізняють два види моралі [5, с. 13]. Першим видом є так звана «мораль прагнення» («morality of aspiration»), яка є суб'єктивною за своєю суттю, спрямована на забезпечення реалізації людиною повною мірою своїх можливостей. На противагу цьому другий різновид моралі – це мораль обов'язку («morality of duty»), яка, у свою чергу, відображає встановлені суспільством правила для його впорядкованого існування. У процесі самореалізації відповідно до норм «моралі прагнення» осуд з боку інших не повинен зупинити особу на шляху вияву її бажань, проте порушення норм «моралі обов'язку» призводить до суспільно осуду, що може потягнути за собою відповідні наслідки соціального характеру [6, с. 1]. Дана концепція знайшла своє втілення в обґрунтуванні Гартом впливу моралі на розвиток правової системи тієї чи іншої держави. У своїй роботі «Концепція права» Герберт Гарт піднімає питання визначення поняття моральних зобов'язань та критеріїв, що відрізняють моральні зобов'язання від інших форм суспільних правил поведінки. Зокрема, до таких критеріїв належать:

- Важливість. Гарт зазначає, що попри всю банальність виокремлення важливості у критерії диференціації норми моралі від інших різновидів соціальних норм, ним не можна нехтувати. Як зазначалося вище, бажанням людини є вижити та бути частиною життєздатного суспільства, норми моралі є одним із тих факторів, що гарантують подібну можливість, саме тому задля їх дотримання як усе суспільство, так і окрема особа готові йти на жертви власними бажаннями заради існування подібного регулятора відносин.

- Захист від навмисних змін.

- Свідомий характер порушень моральних норм. Герберт Гарт звертає увагу на хибність підходу, за яким норми моралі впливають виключно на «внутрішні» почуття особи (усвідомлення своїх дій, відчуття сорому через порушення загальноприйнятих норм моралі, суспільний осуд тощо), а право – відповідно на «зовнішню» поведінку. У випадку, якщо особа доведе, що вчинене нею діяння було результатом її необережності або вона не могла запобігти такій дії, то тоді можна уникнути морального осуду. На рівні права це відображається в тому, що покарання за злочини вчинені з необережності не буде таким тяжким, як еквівалентні злочини вчинені умисно.

- Форма морального тиску. Професор Гарт дотримується думки, що основним способом забезпечення норм моралі є апелювання до «внутрішньої» сфери людини, до так званих моральних аналогів страху перед покаранням (відчуття сорому, провини, докори сумління тощо). У свою чергу, проводиться аналогія з нормами права, де фактично дотримання норм забезпечується шляхом невідворотності настання негативних наслідків у разі їх порушення [4, с. 172–178].

У працях Герберта Гарта також висвітлюються питання, пов'язані, зокрема, з категоріями моральних ідеалів, соціальної критики, моральної цінності, внутрішнього переконання судді під час здійснення правосуддя, співвідношення кримінального права та моралі тощо. Правова концепція Гарта піддавалася критиці прихильниками природньо-правової школи права. Правова концепція Герберта

Гарта фактично є спробою усунути недоліки теорії позитивізму, починаючи від Джона Остіна, з метою ефективнішої практичної реалізації його доктринальних положень. Категорія моралі у концепції Гарта має не менш важливе значення, ніж категорія закону, йому вдалося поєднати чітку логічність позитивіського підходу до трактування права та зв'язок моральних норм із правовими, що обумовлено самою людською природою та потребами суспільства.

Список використаних джерел:

1. Green L. Positivism and the Inseparability of Law and Morals / L. Green. // New York University Law Review, Forthcoming Oxford Legal Studies Research Paper No. 15/2008. – P. 1035–1058.
2. Moles R. N. Definition and rule in jurisprudence : A critique of H.L.A. Hart's response to John Austin / Moles R. N. // University of Edinburgh, 1985. – P. 301.
3. William C. Starr, Law and Morality in H.L.A. Hart's Legal Philosophy / C. William // 67 MARQ. L. REV. 673 (1984). – P. 674 – 689.
4. Харт Х. Л. А. Концепція права / Х. Л. А. Харт. – К. : Сфера, 1998. – 230 с.
5. Фуллер Лон Л. Мораль права / Фуллер Лон Л.; Пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. — 232 с.
6. Pavone T. A Critical Adjudication of the Fuller-Hart Debate». [Електронний ресурс] / Tommaso Pavone. – Режим доступу: [http://tommasopavone.yolasite.com/resources/Fuller-Hart%20Debate%20\(Critical%20Review\).pdf](http://tommasopavone.yolasite.com/resources/Fuller-Hart%20Debate%20(Critical%20Review).pdf)

* *Ключкей Ольга – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

УДК 340(477)

Іван Мищак *

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЇ ДЛЯ ВИВЧУВАННЯ ІСТОРІЇ ЗАХІДНОРУСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ВУАН

У статті проаналізовано основні напрямки наукової діяльності Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН. Доведено, що Комісія розглядала українське право не як частину російського права, а як цілком самостійне явище.

Ключові слова: Комісія для вивчення історії західноруського та українського права, українське право, правова наука, архів.

Мищак И. Н. Основные направления научной деятельности Комиссии по изучению истории западнорусского и украинского права ВУАН.

В статье проанализированы основные направления научной деятельности Комиссии по изучению истории западнорусского и украинского права ВУАН. Доказано, что Комиссия рассматривала украинское право не как часть российского права, а как вполне самостоятельное явление.

Ключевые слова: Комиссия по изучению истории западнорусского и украинского права, украинское право, правовая наука, архив.

Myshchak I. M. Fundamental Research of the Commission for Study History of Western Ruthenian Law and Ukrainian Law of the Academy of Sciences of Ukraine.

The article highlights fundamental research of the Commission for study history of Western Ruthenian Law and Ukrainian law of the Academy of Sciences of Ukraine. It proves that the Commission considered Ukrainian law as an independent phenomenon, separate from the Russian law.

Keywords: Commission for study the history of Western Ruthenian and Ukrainian law, Ukrainian law, legal science, archive.

Створення Української академії наук (УАН) за указом гетьмана П. Скоропадського у 1918 р. ознаменувало початок нової сторінки в історії діяльності українських наукових інституцій, заснованих на ідеях академічної свободи та аполітизму. При цьому Українська академія наук стала загальнонаціональною, залучивши до роботи вчених не лише із Наддніпрянщини, а й Західної України. Активна діяльність академії вже з перших днів заснування сприяла піднесенню її авторитету в Україні та за кордоном. З цією реальністю була змушена змиритися й радянська влада, підтвердивши статус академії та передбачивши для неї державне фінансування. Однак функції академії в радянській державі вбачалися передусім у здійсненні наукових досліджень на принципах марксистсько-ленінського вчення, тож уже в 1921 році її було реорганізовано у Всеукраїнську академію наук (ВУАН) та підпорядковано Наркомату освіти, а співробітників, які не відповідали новим державним запитам, скорочено.